

ՀԱՍՄԻԿ ԱՔՐԱՀԱՄՅԱՆ

Պատմական գիտ. թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ ՀԱԻ

ՀԱՅ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՍՈՒՐԲ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՏԱՂԱՎԱՐ ՏՈՆԵՐԻ ՔՐԻՍՏՈՍԱԲԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՓՐԿԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀՈՒՐՁ

Նախաբան

Հայոց տոնածիսական մշակույթը պատմության, ավանդույթների, ժողովրդի հավաքական հիշողության փոխանցման կարեւոր գրավականներից է: Պատմական իրողության կամ անհատի կյանքի եւ գործունեության հիշատակը Տոնացույցում ընդգրկելը պայմանավորված է էթնոմշակութային, ծիսադավանաբանական, պատմաքաղաքական եւ այլ գործոններով: Հայոց Եկեղեցու Տոնացույցը կազմավորվել է քրիստոնեության պատմության տասնհինգ դարերի ընթացքում (Գրիգոր Ա. Լուսավորչից (302—325 թթ.) մինչեւ Սիմեոն Ա. Երեւանցու (1763—1780 թթ.) կատարած պաշտոնական վերջին՝ 1774 թ. խմբագրում) եւ մինչ օրս համալրվում է (օրինակ՝ Հայոց ցեղասպանության նահատակների հիշատակի օր): Այն բաղկացած է տնօրինական՝ Հիսուս Քրիստոսին, տերունական՝ Մարիամ Աստվածածնին, Սուրբ Խաչին, Եկեղեցուն նվիրված տոներից, սրբերի (համաքրիստոնեական եւ ազգային), ազգային-եկեղեցական կյանքում առանցքային դեր ունեցած եւ սրբացված գործիչների (Վահան Գողթնացի, Ս. Թարգմանիչներ եւ այլք) ու ժողովրդի հավաքական խմբերի (Ս. Վարդանանք եւ այլք) հիշատակի, ինչպես նաեւ պահոց օրերից:

Հայոց Եկեղեցին ունի հինգ տաղավար կամ գլխավոր տոն, որոնք տնօրինական եւ տերունական տոների շարքից են՝ Ս. Ծնունդ եւ Աստվածահայտնություն, Ս. Հարություն կամ Զատիկ, Պայծառակերպություն, Աստվածածնի վերափոխում եւ Խաչվերաց:

Սույն հոգվածի նպատակն է քննարկել այն հարցը, թե Հայոց Եկեղեցու Տոնացույցում ընդգրկված տոներից ինչու են վերոգրյալ հինգ տո-

ներն ընդունվել որպես տաղավար տոներ¹։ Հոգվածում առաջադրվում է տեսակետ, ըստ որի՝ այս տոները գլխավոր են համարվում, քանի որ ամբողջացնում են Հայոց եկեղեցու քրիստոսաբանական վարդապետությունը եւ փրկագործության խորհուրդը։

Եկեղեցում դարերի ընթացքում գլխավոր տոների ցանկը փոփոխվել է, սակայն Սուրբ Ծնունդը եւ Հարությունը մշտապես եղել են առանցքային։ Դեռեւս Դ.—Ե. դարերում եկեղեցու հայրերը հիշատակել են գլխավոր տոները։ Եպիփան Կիպրացին մատնանշում է չորս տոն՝ Սուրբ Ծնունդ, Աստվածահայտնություն, Հարություն, Համբարձում, Հովհան Ոսկեբերանը՝ վեցը՝ Սուրբ Ծնունդ, Աստվածահայտնություն, Չարչարանաց օր, Հարություն, Համբարձում, Հոգեգալուստ։ Պրոկղ պատրիարքը հիշատակում է հինգ տոն՝ Սուրբ Ծնունդ, Աստվածահայտնություն, Հարություն, Համբարձում, Հոգեգալուստ։ ԺԱ.—ԺԲ. դդ.՝ Ալեքսիոս Կոմնենոս կայսեր օրոք, Կ. Պոլսում հիշվում է տասներկու գլխավոր տոն²։ Ուղղափառ եկեղեցում Սուրբ Հարությունը համարվում է տոների տոնը, որին հաջորդում են տասներկու գլխավոր տոները (վերջնականապես հաստատվել են ԺԶ.—ԺԷ. դդ.)³։ Կաթոլիկ եկեղեցում տոները դասակարգված են չորս խմբում⁴։

Գլխավոր տոների՝ Տոնացույցում ներդրվելու ժամանակը

Հայոց առաջին գրավոր տոնացույցը՝ «Կանոնք ընթերցուածոց»-ը, կազմել է Սահակ Ա. Պարթեւ Հայրապետը (387—439 թթ.) Ե. դարի 20-ական թթ. Երուսաղեմի տոնացույցի հիման վրա⁵։ Ըստ այդմ՝ հայոց առաջին Տոնացույցում ընդգրկվել են ինչպես տեղական, այնպես եւ քրիստոնեական աշխարհում ընդունված տոներ։ Դրանք են՝ Սուրբ Ծնունդը եւ Հայտնությունը (հունվարի 6-ին), Հիսուսի ծննդյան Քառասնորդքը (փետրվարի 14-ին), Սուրբ Հարությունը (շարժական օրով՝ կիրակի), Համբարձումը եւ Պեն-

¹ Հայոց եկեղեցու տաղավար տոների մասին տես Շնորհաբ. ԳԱՆՈՒՍՏԵԱՆ, Տաղավար տոներ, Թեհրան, 2009։

² Տէս «Господские праздники», «Православная энциклопедия», под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла, <https://www.pravenc.ru/text/166339.html> (ներբեւ.՝ 21.08.2021)։

³ Տէս «Двунадесятые праздники», <https://www.pravenc.ru/text/171519.html> (ներբեւ.՝ 21.08.2021)։

⁴ Տէս «Литургия. Гимнография и эортология». IV Эортология, https://azbyka.ru/ otechnik/Kiprian_Kern/liturgika-gimnografija-i-eortologija/4?Dublicia+prima+classis (ներբեւ.՝ 06.09.2021)։

⁵ Տէս Շ. ՌԸՆՈՒ, Ժաշոց գրքի ծագումն ու զարգացումը, ՊԲԶ, 1987, թ. 2, Երեւան, էջ 28. Խ. ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ, Հայոց Տոնացույցը (4—18-րդ դարեր), Երեւան, 1999, էջ 25—44։

տեկոստեն (շարժական), Մարիամ Աստվածածնի տոնը (օգոստոսի 15-ին՝ անշարժ օրով), Սուրբ Խաչի տոնը (սեպտեմբերի 14-ին՝ անշարժ օրով), մարգարեների, նահատակների, արքաների հիշատակման օրեր⁶:

Այսպիսով՝ հինգ գլխավոր տոներից չորսը ներառված են «Կանոնք ընթերցուածոց»-ի առաջին խմբագրությունում, սակայն որեւէ տոն սահմանված չէ որպես գլխավոր:

Ինչ վերաբերում է Պայծառակերպությանը⁷, ապա այս տոնի մասին առաջին հիշատակությունը Հայոց կանոնագրքում է՝ «Նորին սրբոյն Սահակայ. թէ որպէս սահմանեցաւ կարգ ուխտի եւ որոշման վանաց» կանոնախմբի Խ. կանոնում⁸, որը, թեեւ վերագրվում է Սահակ Պարթևին, սակայն ինչպես Ռ. Վարդանյանը հիմնավորում է, Ներսես Բ. Բագրեւանդեցի կաթողիկոսին (548–557 թթ.) եւ Ներշապուհ եպիսկոպոսին է պատկանում: Հետեւաբար՝ այն Տոնացուցում ներդրվել է Զ. դարի կեսերին կամ դրանից հետո՝ ըստ ամենայնի՝ Տոնացուցի երրորդ խմբագրության ժամանակ⁹: Որոշ ուսումնասիրողներ Տոնացուցի երրորդ խմբագրության հեղինակ են համարում Մովսէս Բ. Եղիվարդեցուն (574–604 թթ.)¹⁰, ոմանք՝ Կոմիտաս Ա. Աղցեցուն (615–628 թթ.)¹¹: Երկու կողմերն էլ, սակայն, համաձայն են այն հարցում, որ ի սկզբանե Պայծառակերպությունը նշվել է Զատիկին հաջորդող ԺԴ. կիրակի:

Անկախ այն հանգամանքից, թե հայոց հայրապետներից ով է տոնն ամրագրել Տոնացուցում, եւ տոնը Զ. դարավերջին, թե՛ է. դարի առաջին քառորդին է դարձել տոնացուցային, կարծում ենք, որ այդ քայլը պայմանավորված էր քրիստոսաբանական հարցերում Հայոց Եկեղեցու դավանաբանական դիրքորոշումն ամրապնդելու եւ քաղկեդոնականության դեմ մղված պայքարում նրա ինքնուրույնությունը հաստատագրելու

⁶ Տէս Ռ. ՎԱՐԳԱՆՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 40–43:

⁷ Հայ մատենագրության մեջ առավել գործածված են Պայծառակերպություն եւ Վարդավառ անվանումները: Այլակերպություն եզրույթը հայ մատենագրության մեջ սակավ է օգտագործվել: Կարծում ենք՝ դա պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ այն չի արտահայտում իրողության խորհուրդը: Քրիստոս Պայծառակերպությամբ այլ կերպարանք չստացավ, չայլակերպվեց, այլ միաժամանակ ցույց տվեց Իր աստվածային եւ մարդկային բնությունները:

⁸ Տէս «Կանոնագիրք Հայոց», աշխ.՝ Վ. Հակոբյանի, հտ. Ա., Երևան, 1964, էջ 398:

⁹ Տէս Ռ. ՎԱՐԳԱՆՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 45–58:

¹⁰ Տէս ՆԵՐՍԵՍ ԱՐՔ. ՊԱՅՏԱՊԱՅԱՆ, Քրիստոսի Պայծառակերպության խորհուրդը, «Էջմիածին», 1982, Ը.–Թ., էջ 33. ԱՆԴՐԱՆԻԿ Ծ. ՎՐԴ. ԿՈՍՏԱՆ, Հայ ծիսական պաշտամունք, Պէյրուս, 2001, էջ 49:

¹¹ Տէս Ռ. ՎԱՐԳԱՆՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 141:

անհրաժեշտությամբ: Գտնվելով Պարսկաստանի եւ Բյուզանդիայի բախումների կենտրոնում եւ 591 թ. բաժանվելով դրանց միջեւ՝ Հայաստանը պայքարում էր ազգային ինքնության եւ դրա գլխավոր պաշտպան Հայոց Եկեղեցու ինքնուրույնության պահպանման համար: Այդ արժեքների խարխումանն ուղղված ջանքերում Բյուզանդիան Հայոց Եկեղեցուն քաղկեդոնականություն էր պարտադրում, քանզի չէր կարող իր քաղաքական նպատակներն իրագործել, քանի դեռ հայ ժողովուրդը եկեղեցական առումով իրեն ենթարկված չէր¹²: Հայոց Եկեղեցուն պետք էին հավելյալ կուլաններ քաղկեդոնականության դեմ մղված պայքարում դավանաբանական տեսանկյունից իր ինքնուրույնությունը պահելու համար: Քաղկեդոնական դավանաբանության առանցքում Հիսուսի երկու բնությունների հարցն էր դրված, իսկ պայծառակերպությամբ Հիսուսի մարդկային բնության մեջ միաժամանակ տեսանելի էր դառնում աստվածայինը¹³: Այդպիսով՝ Հայոց Եկեղեցին կարող էր ամրագրել իր քրիստոսաբանական դիրքորոշումը մեկ անձում անխառն, անշփոթ կերպով աստվածային եւ մարդկային միավորված մեկ բնության վերաբերյալ՝ «Մի է բնութիւն Բանին մարմնացելոյ» ալեքսանդրյան ձեւակերպմամբ:

Մաղաքիա արք. Օրմանյանը նկատում է, որ պայծառակերպությունը հաստատագրում է Հիսուսի՝ Փրկիչ եւ Աստծու Որդի լինելու իրողությունը¹⁴:

¹² Տե՛ս «Օտար աղբյուրները Հայաստանի եւ հայերի մասին», ԺԳ., «Բյուզանդական աղբյուրներ», Դ., թարգմ. բնագր., առաջ. եւ ծանոթ.՝ Հր. Բարթիկյանի, Երեւան, 1983, էջ XXVIII–XXIX:

¹³ Պայծառակերպությամբ ցույց է տրվում, որ վկայված Որդին Աստված է եւ մարդ՝ միացյալ: «Դա՛ է Որդին իմ սիրելի» արտահայտությունը ցույց է տալիս Բանի անբաժանելի միավորումը մարմնին, քանի որ Հոր ձայնը չի ասում «դրանք», որ երկու անձ են. տե՛ս ՄՄ, Հ^{որ} 1295, ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՆԱՅԻ, Մեկնութիւն Աւետարանին Մատթէի, Սարկաւագաց վանք, 1410, գրիչ՝ Աբէլ, ստացող՝ Յովհաննէս վրդ. Կարկիր, թերթ 224ա. հմմտ. «Նորին դարձեալ քարոզ վասն Այլակերպութեան Տեառն. ի բանն Մատթէոսի» քարոզի ութերորդ՝ «Վասն էր ձայն եղեւ ամպոյն» հատվածի հետ (տե՛ս ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՆԱՅԻ, Ամառան հատոր, Երուսաղէմ, 1998, էջ 496–497): Պայծառակերպության դրվագում Հիսուսի աստվածային եւ մարդկային բնությունների վերաբերյալ ուշագրավ մեկնություն ունի նաեւ Մխիթար Սեբաստացին: Նա պայծառակերպության լույսը դիտարկում է ոչ զուտ աստվածային, քանի որ այդ դեպքում մարդկային աչքի համար տեսանելի չէր լինի, ոչ էլ՝ զուտ մարդկային, քանի որ սովորական մարդն այդպես չի լուսավորվում, այլ որպէս Քրիստոսի աստվածային ու մարդկային բնությունների ներդաշնակության արտահայտում եւ այդ ներդաշնակությունից ծնված (տե՛ս «Մեկնութիւն սրբոյ Աւետարանին Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի որ ըստ Մատթէոսի, արարեցեալ եւ շարագրեալ ի Մխիթարայ վարդապետէ Սեբաստացւոյ», Վէնէտիկ, 1737, էջ 412–414):

¹⁴ Տե՛ս ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐՔ. ՕՐՄԱՆՅԱՆ, Համապատում, Ս. էջմիածին, 1997, էջ 317:

Թերեւս պատահական չէ, որ Հռոմի Եկեղեցին, ի դեմս Կալիկստրատոս Գ. պապի (1455–1458 թթ.), Պաշտօնակերպության տոնը պարտադիր դարձնելը կապել է պատմական դրվագի՝ 1456 թ. օգոստոսի 6-ին¹⁵ Բելգրադում թուրքերի դեմ տարած հաղթանակի հետ, եւ միայն 1457-ից են այն պարտադիր կերպով նշել¹⁶։ Պաշտօնակերպությունը դասվում է Կաթոլիկ Եկեղեցու տոների շորս խմբերից երրորդում¹⁷։

Տոնացույցի՝ Զ.—է. դարերում կատարված երրորդ խմբագրությունում արդեն առկա են հինգ տոները, որոնք միայն հետագայում են ներկայացվելու որպես Հայոց Եկեղեցու գլխավոր տոներ։

Հինգ տոները գլխավոր սահմանելու ժամանակը եւ պատճառները

Սուրբ Ծնունդը, Հարությունը եւ Պաշտօնակերպությունը «Գ. Նաւակատիք» բնորոշմամբ առաջին անգամ հանդիպում է Սամուել Կամրջաձորեցու (Ժ.—ԺԱ. դդ.) կազմած Տոնապատճառի ԺԳ. դ. խմբագրության մեջ. «Նաւակատիք բարձրագոյն տեսանի եւ աստուածատեսական գոյն քան զամենայն տալմա»¹⁸։ Նույնը կրկնվում է Դավիթ Ալավկա Որդու (ԺԱ.—ԺԲ. դդ.) «Կանոնական օրինադրութիւն»-ում¹⁹։ Ավելի ուշ՝ ԺԳ. դարասկզբին, հինգ տոները նավակատիք անվամբ հանդիպում են Ստեփանոս Օրբելյանի «Հակաճառութիւն ընդդէմ երկաբնակաց» դավանաբանական երկի (գրված 1302 թ.)²⁰ յոթներորդ գլխում²¹։ Ստեփանոս Օրբելյանի կողմից հինգ տոները նավակատիք սահմանելը պայմանավորված էր ոչ միայն Հայոց Եկեղեցու քրիստոսաբանական եւ փրկաբա-

¹⁵ Կաթոլիկ Եկեղեցում տոնը նշվում է հաստատուն օրով՝ օգոստոսի 6-ին։

¹⁶ Сёв С. Алмазов, П. Питерский, Праздники Православной Церкви, Москва, 1962, էջ 68. «Христианство», «Энциклопедический словарь», т. 2, Москва, 1995, էջ 386–387. “Feast of the Transfiguration”, <https://www.britannica.com/topic/Feast-of-the-Transfiguration> (ներբեռ.՝ 04.02.2021). «Преображение. Событие и смысл», www.azbyka.ru (ներբեռ.՝ 04.02.2021)։

¹⁷ Сёв «Литургика. Гимнография и эортология». IV Эортология, https://azbyka.ru/otechnik/Kiprian_Kern/liturgika-gimnografiya-i-ortologiya/4?Dublia+primae+classis (ներբեռ.՝ 06.09.2021)։

¹⁸ Сёв ՄՄ, ՀՊՐ 1007, Տօնապատճառ, Հռոմայր, ԺԳ. դ., գրիչ՝ Առաքեալ, ստացող՝ Յովհաննէս քհնյ., Թերթ 393բ։

¹⁹ Հմմտ. Ա. ԱՐԲԱՀԱՄՅԱՆ, Դավիթ Ալավկա Որդու կանոնները (ուսումնասիրություն եւ բնագրեր), «Էքմիաժին», 1953, Գ., էջ 51–63։

²⁰ «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարան (այսուհետեւ՝ ՔՀ), Երեւան, 2002, էջ 932։

²¹ Сёв «Տեսոն Ստեփաննոսի Սիւնեաց նախագահ արհի եպիսկոպոսի Հակաճառութիւն ընդդէմ երկաբնակաց» (այսուհետեւ՝ «Հակաճառութիւն ընդդէմ երկաբնակաց»), Կոստանդնուպոլիս, 1756, էջ 92–112։

նական վարդապետության, այլ նաեւ ծիսական առանձնահատկության ամրագրման անհրաժեշտությունը:

Դարեր շարունակ Եկեղեցիների միջեւ ծավալված դավանաբանական վեճերի առանցքում հարցեր էին, որոնք հիմնաքարային էին Հայոց Եկեղեցու քրիստոսաբանական եւ փրկագործական վարդապետությունների համար: Դրանք առնչվում էին ինչպես Հիսուսի աստվածային եւ մարդկային բնությունների հարաբերությանը, այնպես եւ Մարիամ Աստվածածնին ու խաչին:

451 թ. Քաղկեդոնի ժողովը Ընդհանրական Եկեղեցու պառակտման պատճառ դարձավ՝ վերաձեւակերպելով Եփեսոսի տիեզերաժողովում մերժված Նեստորի վարդապետությունը, որը Քրիստոսի մեջ երկու առանձին բնություն էր ընդունում: Հայոց Եկեղեցին Քաղկեդոնի ժողովը պաշտոնապես մերժում է նախ Բաբեկեն Ա. Ոթմսեցի կաթողիկոսի (490—516 թթ.) օրոք՝ 506 թ. Դվինում գումարված ժողովում, ապա՝ Ներսես Բ. կաթողիկոսի (548—557 թթ.) նախաձեռնությամբ հրավիրված Դվինի Բ. ժողովում (554/555 թթ.), որտեղ մի բնության վարդապետության հետ միասին ընդունվում է նաեւ Երեքսրբյան փառաբանությունը «որ խաչեցաւ» հավելումով երգելու որոշումը՝ ցույց տալու համար երկու բնությունների՝ անանջատ, անբաժանելի միավորությունը նաեւ խաչի վրա²²:

Մարիամի շուրջ ծավալվող դավանաբանական քննարկումներում վեր էին հանվում նրա՝ մարդածին, թե՛ աստվածածին լինելու, հավիտենական կուսության, ննջման եւ վերափոխման հարցերը: Բ. դարում «Աստվածամոր առաջին աստվածաբան» Իրենիոս Լուկոնացին հիմնավորում է, որ Մարիամը, ծնելով Հիսուսին, մարդկությանը վերադարձրել է աստվածային շնորհին՝ հավիտենական կյանքին: Կղեմես Ալեքսանդրացին խոսել է Մարիամի աստվածային մայրության եւ մշտնջենական կուսության մասին՝ ոչ միայն Հիսուսի ծնունդից առաջ, այլ նաեւ դրանից հետո: Հայոց Եկեղեցին որդեգրել է Եփեսոսի 431 թ. ժողովում ընդունված «Թեոդոփուս Աստվածածին» սահմանումը եւ Մարիամի աստվածային մայրության վերաբերյալ վարդապետությունը՝ դատապարտելով Նեստորականության

²² Տե՛ս ԵՋՆԻԿ ՔԶՆ. ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ, Հայ Եկեղեցու պատմություն, Հաղթատավանք, 1990, էջ 49—53. նաեւ՝ ԵՋՆԻԿ ԱՐՔ. ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ, Ներածություն Հայ Եկեղեցու քրիստոսաբանության, Երեւան, 2016, էջ 150—153. «Պատասխանի թղթոյն Ասորեաց, ի Ներսէսէ Հայոց կաթողիկոսէ եւ ի Ներշապհոյ Մամիկոնէից եպիսկոպոսէ», «Գիրք թղթոց», Թիֆլիս, 1901, էջ 55—58. ՆԵՐՍԵՍ ՎՐԳ. ՄԵԼԻՔ-ԹԱՆԳՅԱՆ, Հայոց եկեղեցական իրավունքը, Ս. էջմիածին, 2011, էջ 299:

առաջադրած «մարդածին» կամ «քրիստոսածին» եզրույթները²³: Եփեսոսի ժողովը նվիրագործել է Արեւելյան Եկեղեցիների մեջ Մարիամի մշտնջենական կուսության եւ աստվածային մայրության հավատքը²⁴:

Մարիամ Աստվածածնի վերափոխման մասին Նոր Կտակարանում հիշատակություններ չկան: Հստ ավանդության՝ Հիսուս համբարձվելուց առաջ Զիթենյաց լեռան վրա Մարիամին խոստանում է տանել Իր մոտ²⁵: Մարիամի վերափոխման դրվագը մեծապես արծարծվել է Հայոց Եկեղեցու հայրերի՝ Ս. Գրիգոր Նարեկացու, Ս. Ներսես Շնորհալու, Ներսես Լամբրոնացու եւ այլոց գրվածքներում²⁶:

Զաքարիա Ա. Զագեցին (855–576 թթ.) «Ի Ծնունդն Քրիստոսի» ճառում ասում է, որ Աստվածամայրն ամբողջապես անմեղ եւ անարատ էր, ուստի մահը նրա վրա իշխանություն չունենա: Սակայն Ադամի մեղքի պատճառով մարդկության վրա դրված արարչական օրենքը կատարելու նպատակով կարճ ժամանակով մահ տեսավ: Տիրամայրը դերակատարում ունի նաեւ կնոջ ազատագրման մեջ. «Առ այր քո դարձ քո, եւ նա տիրեսցէ քեզ: Վասն որոյ առանց առն ծնալ Մարիամ, զի ազատեալ կանայք այնուհետեւ պատուեսցին: Եւ չիք խտիր ո՛չ արուի եւ իգի»²⁷:

Թ. Տասնապետյանը, ի մի բերելով Հայոց Եկեղեցու հայրերի խորհրդածությունները Մարիամի ննջման ու վերափոխման մասին, գրում է, որ ճանաչելով բնական մահը, ըստ մարդկության, Մարիամը երեք օրից, շնորհիվ իր Որդու, հարություն առավ եւ փառավորյալ մարմնով մնում է

²³ Հ. ՔՅՈՍԵՅԱՆ եւ ուրիշներ, Մարիամ Աստվածածին, ՔՀ, էջ 702–703:

²⁴ Տէն Թ. ՏԱՍԱՊԵՏԵԱՆ, Աւետումը Հայ Ուղղափառ Եկեղեցիին մէջ. Լիբանանի միութիւնը վստահում Սուրբ Կոյսին, Աստուածածին (Նոր յօդուածների ժողովածու), Անթիլիաս, 2008, էջ 21:

²⁵ Ա. ՂԱԶԱՐՅԱՆ եւ ուրիշներ, Վերափոխումն Ս. Աստվածածնի, ՔՀ, էջ 980:

²⁶ Տէն «Կանոն Վերափոխմանն Սրբուհւոյ Աստուածածնին. Ա. աւուրն, Բ. աւուրն, Գ. աւուրն», «Մատենագիրք Հայոց», «Գանձարան», երկու գրքով, գիրք Բ., հտ. ԺԴ., Անթիլիաս, 2008, էջ 1118–1164. «Ճառ ԺԶ., Ի վերափոխումն Սուրբ Աստուածածնի», Մ. ԱԻԳԵՐԵԱՆ, Լրումն լիակատար վարուց եւ վկայաբանութեանց սրբոց, հտ. ԺԱ., Վենետիկ, 1814, էջ 196–205. Մովսէս Խորենացու անվամբ պահպանված թուղթ՝ «Պատասխանի թղթոյն Սահակայ», «Մովսէսի Խորենացու Մատենագրութիւնք», Վենետիկ, 1843, էջ 290–294. «Պատուական եւ փառաւորեալ ննջումն ամենասրբուհի Տիրուհւոյն մերոյ եւ միշտ կուսին Մարիամու Աստուածածնին. եւ ամենահռչակ տօն եւ ժողով երանելի Վերափոխման նորա», «Յայսմաւուրք, ըստ կարգի ընտրելագոյն օրինակի Յայսմաւուրաց Տէր-Իսրայէլի», Կ. Պօլիս, 1834, էջ 77–83. Ա. ԱԻԵՏԻՍԵԱՆ, Ներսէս Լամբրոնացու ներբողը՝ նուիրում Աստուածամօր Վերափոխմանը, «Էջմիածին», 2018, Ը., էջ 12–29, Թ., էջ 42–61:

²⁷ ԶԱՔԱՐԻԱ Ա. ԶԱԳԵՑԻ, Ճառք, աշխ.՝ Հ. Պօղոս վրդ. Անանեանի, Վենետիկ, 1995, էջ ԽԱ.:

երկնքում՝ Որդու աջ կողմում: Մարիամի մեջ ամբողջ Եկեղեցին նորոգված է իր փրկության համար²⁸: Մարիամը Հին և Նոր Կտակարանների Եկեղեցու կապող օղակն է. Հին Կտակարանի «Սիրոնի դստեր» (Սով. Գ. 14–15, Միք. Դ. 8–10, Երեմ. ԼԱ. 21–22) ամենակատարյալ իրականացումն է և մարգարեության վավերացումը Նոր Կտակարանում²⁹: Մարիամը ոչ միայն զինվորյալ կամ երկրային Եկեղեցում է, այլ նաեւ հաղթական կամ երկնային Եկեղեցում՝ հավիտենության մեջ՝ համաձայն Հայտնության գրքի (Հայտ. ԺԲ. 1)³⁰:

Այսպիսով՝ Հայոց Եկեղեցու վարդապետության մեջ մարեմաբանությունը սերտորեն առնչվում է քրիստոսաբանությանը, քանի որ Մարիամ Աստվածածինն ընտրյալ այն անոթն է, որը մասնակցում է Աստծու փրկագործության ծրագրի իրականացմանը:

Խաչելության հետ կապված վեճեր էին ծավալվում նաեւ Սրբազան Պատարագի մաս կազմող Երեքսրբյան (Սուրբ Աստված, Սուրբ և հզոր, Սուրբ և անմահ, որ խաչեցար վասն մեր....) փառաբանության շուրջ: Քննարկվում էր երկու հիմնական հարց. խաչի վրա Հիսուսի մարդկային, թե՛ աստվածային բնությունը չարչարվեց, եւ երկրորդ՝ Հիսուս խաչվեց, թե՛ Սուրբ Երրորդությունը: Քաղկեդոնականները Հայոց Եկեղեցուն մեղադրում էին, թե իբր Երեքսրբյան երգում, երբ ասվում է՝ «խաչեցար վասն մեր», Սուրբ Երրորդությանն են խաչում, եւ հայերից պահանջում էին սրբասացությունն ասել առանց «որ խաչեցար վասն մեր»-ի ու «եւ»-ի: Սակայն ներբողին նվիրված մեկնողական գրականության ուսումնասիրությունը փաստում է, որ Երեքսրբյան երգի հիմքում Հիսուսի խաչելության գրվագն է, իսկ Սուրբ Երրորդությանը վերաբերելու քննարկումներն ավելի ուշ են ի հայտ եկել³¹:

²⁸ Տէս Թ. ՏԱՍՆԱՊԵՏԵԱՆ, Սուրբ Ներսէս Լամբրոնացիի Վերափոխման ներբողի պարականոն աղբիւրներու ուսումնասիրութիւն, Աստուածածին (Նոր յօգուածներու ժողովածու), Անթիլիաս, 2008, էջ 86–89:

²⁹ Հ. ՔՅՈՍԵՅԱՆ և ուրիշներ, Մարիամ Աստվածածին, ՔՀ, էջ 701:

³⁰ Տէս անդ, էջ 702:

³¹ Տէս ՆԵՐՍԵՍ Ա. ՔՀՆ. ՆԵՐՍԵՅԱՆ, Սուրբ Պատարագի սրբասացությունների մի քանի աստվածաբանական առանձնահատկությունները, «Էջմիածին», 1994, ԺԱ.—ԺԲ., էջ 43–44. Հ. ԲԱՐԹԻՎՅԱՆ, “Narratio De Rebus Armeniae” հունարեն թարգմանությամբ մեզ հասած մի հայ-քաղկեդոնական սկզբնաղբյուր, ԲՄ, 1962, թ. 6, էջ 461: Երեքսրբյան երգի հանգամանակից քննությունը տես ՀԱՅՐ Վ. ԻՆՓԼԻՋԵԱՆ, Երեքսրբեան, «Հանդէս ամսօրեայ», 1965, թ. 7–9, սյուն. 321–334, թ. 10–12, սյուն. 449–458, 1966, թ. 1–3, սյուն. 1–18, թ. 7–9, սյուն. 257–276, թ. 10–12, սյուն. 417–438:

Հայոց Եկեղեցու լուսամիտ հայրերը վերը նշված հարցերի վերաբերյալ իրենց գրվածքներում ամրագրել են Հայոց Եկեղեցու դավանաբանական մոտեցումները՝ հիմնվելով առաջին երեք տիեզերաժողովների որոշումների վրա, քանի որ դրանք սահմանում են քրիստոսաբանական-փրկաբանական սկզբունքային գաղափարները: Որդու համագո (էակից) լինելը Հորը (Նիկիա, 325 թ.), Սուրբ Հոգու բխելը Հորից եւ համագոյակից լինելը Հայր Աստծուն եւ Որդուն, Որդու ծնվելը հավիտենությունից առաջ՝ դրանով ընդգծելով, որ Որդին ընդամենը մարմին առավ Սուրբ Կոչսից (Կ. Պոլիս, 381 թ.)³², Քրիստոս Աստված է ըստ բնության, եւ Նրանում գործում են միավորված երկու՝ աստվածային եւ մարդկային բնությունները, Մարիամն աստվածածին է եւ ոչ սոսկ մարդածին, քանզի նա ծնեց ոչ թե աստվածազգեստ մարդու, այլ մարդացյալ Բանին, այսինքն՝ մարդու կերպարանք տվեց հավիտենությունից առաջ ծնված Աստծու Որդուն (Յփեսոս, 431 թ.)³³:

Հայոց Եկեղեցին վերահաստատում է իր ծիսադավանաբանական դիրքորոշումները Զ.—Ը. դդ. գումարված Դվինի եկեղեցական ժողովներում³⁴, Շիրակավանի 862 թ. ժողովում, որը հրավիրվում է Զաքարիա Ա. Զագեցու (855—876 թթ.) նախաձեռնությամբ՝ պատասխանելու Կ. Պոլսի Փոտ պատրիարքին³⁵: Մեր հայրերը, քաջաժանոթ լինելով քաղկեդոնական դավանությանը եւ տիեզերաժողովների որոշումներին, հանդես են գալիս Հայոց Եկեղեցու ծիսական ու դավանաբանական համակարգերի պաշտպանության դիրքերից՝ վկայակոչելով ավետարանական ճշմարտությունները, սրբազան Ավանդությունը, Ընդհանրական Եկեղեցու հայրերի աշխատությունները³⁶:

Խաչիկ Ա. Արշարունեցի (973—992 թթ.) դավանաբանական հարցերում իր գործակից Սամուել Կամրջաձորեցուն 986 թ. հանձնարարում է Հայոց Եկեղեցու դավանանքը պաշտպանող եւ հաստատող ջատագովական թուղթ հղել Մելիտենի հունաց Թեոֆորոս մետրոպոլիտին, որը

³² Տե՛ս Ա. ՂԱԶԱՐՅԱՆ, Կոստանդնուպոլսի Բ. տիեզերական ժողով. 381, Ք2, էջ 504:

³³ Տե՛ս Ա. ՂԱԶԱՐՅԱՆ, Յփեսոսի Գ. տիեզերական ժողով. 431, Ք2, էջ 342:

³⁴ Տե՛ս «Յովհաննու Իմաստասիրի Հայոց կաթողիկոսի Սակա ժողովոց որ եղեն ի Հայք», «Գիրք թղթոց», Թիֆլիս, 1901, էջ 220—233. Ներսես Վրդ. Մելիթ-ԹԱՆԳՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 292—346:

³⁵ Տե՛ս ԶԱԳԱՐՅԱՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԶԱԳԵՑԻ (855—877), Ճառք, էջ ԺԷ., ԼԳ. Հ. ՔՅՈՍՏԵՅԱՆ, Զաքարիա Ա. Զագեցի, Ք2, էջ 348—349:

³⁶ Խաչիկ Ա. Արշարունեցի, «Ամենայն Հայոց կաթողիկոսներ» հանրագիտարան, Ս. էջմիածին, 2008, էջ 92—93:

դարձյալ առաջ էր մղում Եկեղեցիների միության խնդիրը եւ հայերին մեղադրում էր քաղկեդոնականությունը չընդունելու մեջ³⁷։ Թղթում երկու բնությունների, դեմքերի, կամքի եւ ներգործության, Քրիստոսի անապական ծննդյան հարցերն են քննարկվում՝ հիմնավորելով Հայոց Եկեղեցու ուղղափառությունը³⁸։

Ուշագրավ է, որ Սամուել Կամրջաձորեցին խմբագրել է նաեւ Տոնացույցը, որում կա «Գ. Նաւակատիք» ձեւակերպումը՝ նկատի ունենալով Սուրբ Ծնունդը, Հարությունը եւ Պայծառակերպությունը³⁹։ Այս տոները Հայոց Եկեղեցու քրիստոսաբանական վարդապետության հիմքն են եւ փրկագործական առաքելությունն ամբողջացնող իրողությունների արտացոլումը։ Սուրբ Ծնունդը՝ որպէս Փրկչի առաջին գալուստ, Հարությունը՝ որպէս մահվան հանդեպ հաղթանակ, Պայծառակերպությունը՝ որպէս երկրորդ գալստյան նախօրինակ։

Հայոց Եկեղեցու դավանաբանական դիրքորոշումը պաշտպանում եւ վերահաստատում էին Նարեկյան, Հաղպատ-Սանահինի, Կիլիկյան, Սյունյաց դպրոցների ներկայացուցիչները։

Ժ. դարի մատենագիր Անանիա Նարեկացին, որը հակաքաղկեդոնական շարժման գլխավոր գաղափարախոսն էր⁴⁰, «Հաւատարմատ»-ում հիմնավորում է Հայոց Եկեղեցու տեսակետը «որ խաչեցար»-ի վերաբերյալ⁴¹, ինչպէս նաեւ խոսում է բնությունների մասին։

Հաղպատ-Սանահինի դպրոցի ԺԱ. դ. ներկայացուցիչ Անանիա Սանահնեցին իր «Բան հակաճառութեան ընդդէմ երկաբնակացն» աշխատությունում նպատակ ուներ զորացնել Հայոց Եկեղեցու գաղափարա-

³⁷ Տէս 3. ՔէՍՍԷԱՆ, Սամուէլ Կամրջաձորեցի, «Մատենագիրք Հայոց» Ժ. դար, հտ. Ժ., Երեւան, 2011, էջ 696–697։

³⁸ Տէս «Տեառն Խաչկալ Հայոց կաթողիկոսի Բան խոստովանութեան պատասխանի յունաց գրոյն՝ զոր արձակեալ էր առ նա մետրոյապալիտն Մելետինոյ....», «Գիրք Թղթոց», Թիֆլիս, 1901, էջ 309–321։

³⁹ ՄՄ, Հ^մ 1007, Թերթ 393բ-394բ։

⁴⁰ Տէս Հ. ԹԱՄՐԱԶԵԱՆ, Անանիա Նարեկացու «Հաւատարմատ» դավանաբանական երկը, «Մատենագիրք Հայոց», Ժ. դար, հտ. Ժ., Երեւան, 2011, էջ 475։

⁴¹ Տէս ԱՆԱՆԻԱ ՆԱՐԵԿԱՅԻ, Պատճառ երից սրբասացութեան, որ հայք ի դէմս Որդւոյ ասեն, «Մատենագիրք Հայոց», Ժ. դար, հտ. Ժ., Երեւան, 2011, 571–584։ Ըստ Հ. Թամրազյանի՝ Անանիա Նարեկացու «Հաւատարմատ»-ն իր նախնական տեսքով մեզ չի հասել։ Այն ընդգրկվել է ԺԱ. դարի մատենագիր Անանիա Սանահնեցու «Հակաճառութիւն ընդդէմ երկաբնակաց» երկում (տէս Հ. ԹԱՄՐԱԶԵԱՆ, Անանիա Նարեկացու «Հաւատարմատ» դավանաբանական երկը, «Մատենագիրք Հայոց», Ժ. դար, հտ. Ժ., էջ 456)։ Հեղինակային պատկանելության խնդրի մասին տէս նաեւ Յ. ՔէՍՍԷԱՆ, Անանիա Սանահնեցու «Հակաճառութիւն»-ը, «Գանձասար», 1992, Թիւ 1, էջ 197–200։

կան դիմագրավման ոգին՝ ընդդեմ Բյուզանդիայի հոգեւոր, քաղաքական նկրտումների⁴²։ Երկում արժարժված են քրիստոսաբանական եւ ծիսական խնդիրներ, ինչպես նաեւ «Պատճառ երից սրբասացութեանն»-ը⁴³։ Հակաճառությունում ասվում է, որ մենք քարոզում ենք խաչված Քրիստոսին։ Եթե Քրիստոս չխաչվեր, ուրեմն ունայն ու թափուր է խաչը եւ հակառակ փրկությանը⁴⁴։

Իր ժամանակի ականավոր աստվածաբան Պողոս Տարոնացին (ԺԱ.—ԺԲ. դդ.) հունադավան հայ իմաստասեր Թեոփիստեին 1101 թ. ուղղված թղթում անդրադառնում է Քաղկեդոնի ժողովին եւ Քրիստոսի երկու բնությունների, խաչի վրա մարդո՞ւ, թե՞ Աստծու խաչելության, Մարիամի՞ մարդ, թե՞ Աստված ծնելու, Քրիստոսի մարմնի անապականության, Սուրբ Երրորդության եւ Երից սրբասացության հարցերին⁴⁵։

1165 թ.՝ Գրիգոր Գ. Պահլավունու (1113—1166 թթ.) օրոք, երբ Ս. Ներսես Շնորհալին եւ Բյուզանդիայի Մանուել Կոմնենոս կայսեր փեսա Ալեքսը հանդիպում են Կիլիկիայի Մամեստիա քաղաքում, կայսեր նախաձեռնությամբ Հայ եւ Բյուզանդական Եկեղեցիների միության ուղղությամբ բանակցություններ են սկսվում⁴⁶։ Հույների առաջարկներից մեկն այն էր, որ Երեք սրբասացությունն ասվեր առանց «որ խաչեցաւ վասն մեռ»-ի ու «եւ»-ի, քանի որ այդպիսով խաչում են Սուրբ Երրորդությանը։ Հաջորդ առաջարկը տոնակատարման ամսաթվերի համապատասխանեցումն էր Հույն Եկեղեցու հաստատած օրերին, ինչպես Ավետումը՝ մարտի 25-ին, Ծնունդը՝ դեկտեմբերի 25-ին, թվատությունը՝ հունվարի 1-ին, Մկրտությունը՝ հունվարի 6-ին, Տյառնը՝ դառաջը՝ փետրվարի 2-ին, եւ այլն, ինչպես նաեւ Աստվածածնի, Հովհաննես Կարապետի, առաքյալների եւ մյուս սրբերի տոները⁴⁷։

Ս. Ներսես Շնորհալին նախատեսում է Արեւելյան վարդապետների մասնակցությամբ ժողով գումարել՝ հունաց պահանջները քննարկելու համար, սակայն մինչ ժողովը, Մանուել կայսերն ուղարկած երրորդ

⁴² Տե՛ս Յ. ՔԷՍՍԵԱՆ, Անանիա Սանահնեցու «Հակաճառութիւն»-ը, էջ 197։

⁴³ Տե՛ս անդ, էջ 198։

⁴⁴ Տե՛ս անդ, էջ 221։

⁴⁵ Տե՛ս «Թուղթ երանելոյն Պողոսի Տարօնացոյ յաղթող ախոյեան վարդապետի՝ ընդդէմ Թէոփիստեայ հոռոմ փիլիսոփային», Կ. Պօլիս, 1752, էջ 18—252։

⁴⁶ Տե՛ս Յ. ԱՆԱՍԵԱՆ, Վարդան Այգեկցին իր նորայայտ երկերի լոյսի տակ, «Բազմավէպ», 1968, թիւ 7—12, էջ 245—246։

⁴⁷ Տե՛ս ՆԵՐՍԵՍ ՎՐԳ. ՄԵԼԻՔ-ԹԱՆԳՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 453։ «Նամականի ԺԲ. դար։ Հայ-բյուզանդական եկեղեցական բանակցություններ։ Ս. Ներսես Շնորհալի», Ս. Էջմիածին, 2011, էջ 114։

թղթում, անդրադառնալով տոներին եւ կարգերին, դրանք որակում է որպէս հայոց ազգի երկրորդ բնություն դարձած հնավանդ սովորույթներ եւ հավելում, որ Հայոց Եկեղեցու ավանդութիւնը հաստատված է Աստվածաշունչ Գրքի վկայութեամբ⁴⁸:

Ս. Ներսէս Շնորհալին ասում է, որ Երեք սրբասացութիւնն ասում ենք ի դեմս Որդու, եւ զուր են մեզ մեղադրում, թէ խաշում ենք Սուրբ Երրորդութեանը: Եթէ այս սրբասացութիւնն ի դեմս Սուրբ Երրորդութեան երգեինք, ապա մեծ մոլորութիւն կլինէր «խաշվեցիր» ասելը, բայց խոսքն ուղղում ենք միայն Որդուն՝ ասելով՝ «Աստված, հզո՛ր եւ անմահ, ու մարմնով խաշվեցիր մեզ համար, ողորմի՛ր մեզ»: Սրան առընթեր՝ Աստվածածնին եւս բարեխոս ու միջնորդ ենք դարձնում իր Միածնի առջեւ՝ ասելով՝ «Մատուցի՛ր մեր աղաչանքը քո Որդուն եւ մեր Աստծուն»: Ուստի մեկը սա կասի ի դեմս Սուրբ Երրորդութեան, ինչպէս դուք, թէ ի դեմս Որդու միայն, ինչպէս մենք, երկուսն էլ հաճելի են Աստծուն, երբ առանց հակառակութեան են ասվում: Սակայն եթէ այս պարագայում սրբասացութիւնն ի դեմս Որդու ենք ասում, ապա Սուրբ Պատարագում սերովբեական երգն ուղղում ենք երեք Անձերին (խոսքը Պատարագի «Սուրբ, սուրբ, սուրբ, Տէր զօրութեանց, լի են երկինք եւ երկիր փառօք Գո» սրբասացութեան մասին է, որ «Սերովբեական երգ» է կոչվում ըստ Եսայի 2, 1—3 համարներում նկարագրվածի)⁴⁹: Խոսելով Հիսուսի ծնունդի մասին՝ ասում է, որ ծնվեց որպէս մարդ՝ մարդացած Աստված՝ ծնողի կուսութիւնն անապական պահելով, որպէսզի եւ ծնունդը օրհներ՝ ազատելով Եւային տրված անեծքից, եւ կուսութիւնը նախապատվեր⁵⁰: Բեւեռվեց խաչին, որ մեզ ազատէր կապանքներից եւ կյանքի ծառը շնորհեր մահվան փայտի փոխարեն⁵¹:

Հայոց հայրապետները Բյուզանդիայի Մանուէլ կայսեր եւ Կ. Պոլսի Միքայէլ պատրիարքի առաջարկները մշտապէս քննարկում են հայոց Արեւելյան վարդապետների հետ: 1178-ին Հռոմկլայում ժողով է գումարվում, սակայն բանակցութիւններն անարդյունք են ավարտվում⁵²:

⁴⁸ Տէս «Նամականի ժԲ. դար: Հայ-բյուզանդական եկեղեցական բանակցութիւններ....», էջ 119:

⁴⁹ Տէս անդ, էջ 35—36:

⁵⁰ Տէս անդ, էջ 23:

⁵¹ Տէս անդ, էջ 26:

⁵² Հայոց հայրապետների նամակագրութիւնները Արեւելյան վարդապետների, Բյուզանդիայի կայսեր եւ Կ. Պոլսի պատրիարքի հետ առավել մանրամասն տես «Գրիգորի կաթողիկոսի Տղայ կոչեցելոյ Նամականի», ժԲ. դար, Վենետիկ, 1865. ԱՂԵՔՍԱՆԳՐ

Հայ-բյուզանդական եկեղեցական հարաբերություններին հաջորդում է հայ-հռոմեական եկեղեցական բանակցությունների շրջանը: Դա միաբարակա՞ն (ունիթորական) շարժման ժամանակաշրջան էր: Հայ իրականության մեջ միաբարությունն ուներ քաղաքական երանգավորում, Կաթողիկ եկեղեցու հետ միավորվելու ձգտումը նպատակ էր հետապնդում Արեւմտյան Եւրոպայի ռազմաքաղաքական օգնությամբ ազատագրվել օտար լծից եւ վերականգնել պետականությունը:

Թե՛ Բյուզանդական եկեղեցին, թե՛ Հռոմի եկեղեցին Հայոց եկեղեցու հետ միության հարցերը քննարկելիս առաջարկում էին Սուրբծննդյան եւ Աստվածահայտնության տոներն առանձին նշել՝ համապատասխանաբար դեկտեմբերի 25-ին եւ հունվարի 6-ին: Ըստ այդմ՝ փոխվում էին Հիսուսի Ծննդյան օրով հաշվարկվող տոների՝ Տյառնընդառաջի, Ավետման ամսաթվերը:

Իսկ Աստվածածնի վերափոխումն ու Խաչվերացն առաջարկվում էր անշարժ օրով նշել՝ համապատասխանաբար օգոստոսի 15-ին եւ սեպտեմբերի 14-ին:

Տոների օրվա խնդիր էր առաջադրվել դեռեւս Կիլիկիայի Լեւոն Բ. Թագավորի օրոք. կաթողիկոս Դավիթ Արքակաղնեցին (որն ապօրինաբար է ընտրվում, քանի որ Հովհաննես Զ. Սսեցին (1203–1221 թթ.) ողջ էր), ստանալով վրաց զորավար հայազգի Զաքարե սպասալարի դիմումը, որով ի թիվս մի քանի հարցերի, խնդրվում էր նաեւ Վերափոխման եւ Սուրբ Խաչի տոները վրաց հետ կատարել, Սսում 1203 թ. մասնավոր ժողով է գումարում, որի ժամանակ որոշվում է զորավարին թույլատրել Ավետյաց տոնը կատարել ապրիլի 6-ին՝ շաբաթվա ինչ օր էլ որ լինի, Վերափոխումը՝ օգոստոսի 15-ին, Սուրբ Խաչի տոնը՝ սեպտեմբերի 14-ին, այլ ոչ թե մոտակա կիրակի, ինչպես ընդունված էր հայոց մեջ: Այս ժողովի որոշումներն ընդունելիս հաշվի է առնվել այն, որ Զաքարեն իր եղբոր օրինակով քաղկեդոնական չդառնա, ինչպես նաեւ հանգամանքը, որ հնում այդ սովորույթները Հայոց եկեղեցում եղել են⁵³: Սակայն ժողովի պահանջը մերժվում է Լուու 1205 թ. եւ Անիի 1207 թ. եկեղեցաժողովներ-

ՎՐԴ. ՊԱՆՃԵԱՆ, «Պատմութիւն Կաթողիկէ վարդապետութեան ի հայս եւ միութեան նոցա ընդ Հռոմէական եկեղեցւոյ ի Փլորենտեան սինհոդոսի», Վիէննա, 1878:

⁵³ ՏԵՍ ԵՋՆԻԿ ԱՐՔ. ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ, Ներածություն Հայ եկեղեցու քրիստոսաբանության, էջ 133. ՆԵՐՍԵՍ ՎՐԴ. ՄԵԼԻՔ-ԹԱՆԳՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 363–364. ԱՂ. ՄԽԹԱՐԵԱՆՅ, Պատմութիւն ժողովոց Հայաստանեայց եկեղեցւոյ, Ս. Վաղարշապատ, 1874, էջ 119:

րում, քանի որ հոգեւորականներն ասում են, որ չեն կարող նոր կարգեր մտցնել, այլապես ժողովուրդն իրենց կքարկոծի⁵⁴:

1212 թ., երբ Զաքարեն մահանում է, որոշ ժամանակ այդ տարածայնությունները դադարում են: Սակայն Սսի ժողովի կանոններից շատերն աստիճանաբար մուտք են գործում Հայոց Եկեղեցի եւ պահպանվում մինչ օրս⁵⁵:

Գրիգոր է. Անավարզեցին (1293–1307 թթ.) Կոստանդին Կեսարացի եպիսկոպոսի գլխավորությամբ մի քանի անգամ պատգամավորություն է ուղարկում Արեւելյան վարդապետների մոտ⁵⁶՝ առաջարկելով ընդունել Հռոմի պապի գերիշխանությունը եւ Հայոց Եկեղեցու ծիսական ու դավանաբանական համակարգերում նորամուծություններ անել: Սակայն Ստեփանոս Օրբելյանը, լինելով Հայոց Եկեղեցու ուղղափառության, ավանդության եւ ինքնուրույնության մեծ պաշտպան, Արեւելյան վարդապետների հետ անգիշում պայքար էր մղում Հռոմի Եկեղեցու հետ միավորվելու եւ Հայոց Եկեղեցում նորամուծություններ անելու փորձերի դեմ: 1297 թ. Ստեփանոս Օրբելյանը եկեղեցական ժողով է հրավիրում՝ Գրիգոր է. Անավարզեցու առաջարկը քննարկելու նպատակով⁵⁷: Նա իր «Հակաճառութիւն ընդդէմ երկաբնակաց» երկում քննարկում է Քրիստոսի բնությունների, ինչպէս նաեւ հինգ նավակատիքների հարցերը, որոնցով կարծես նախորդ քննարկումներն ամփոփում է՝ հինգ նավակատիքները դիտարկելով որպէս գլխավոր խորհուրդներ⁵⁸: Գրիգոր է. Անավարզեցուն ուղղված՝ Արեւելյան վարդապետների, Սյունյաց նախարարների ու հոգեւորականների ստորագրությամբ վավերացված թղթում նշվում է. «Արդ այդ ամենայն հաբբ եւ Սիւնհոդոս մեծաւ քննութեամբ մաքրեցին գեկեղեցին Հայոց յամենայն զամազան ոռոմանց. եւ զսահման հաւատոյ եւ զկարգ եկեղեցոյ անխախտելի կտակաւ թողին մեզ... պարտ է... նովիմք վարիլ եւ վարել գեկեղեցիս Հայոց ի դաւանութեան հաւատոյ եւ ի կարգս տօնից...»⁵⁹: Ստեփանոս Օրբելյանը, խոսելով հինգ տոների մա-

⁵⁴ Տէս ՆԵՐՍԵՍ ՎՐԳ. ՄԵԼԻՔ-ԹԱՆԳՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 363–364. ԵԶՆԻԿ ԱՐՔ. ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 134–135. ՎԱՐԳԱՆ ԲԱՐՁՐԵՐԳՅԻ, Հաւաքումն պատմութեան Վարդանայ վարդապետի, ՎԵՆԵՏԻԿ, 1862, էջ 138–139:

⁵⁵ Տէս ԵԶՆԻԿ ԱՐՔ. ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 135:

⁵⁶ Տէս Զ. ԱՐԳ. ԱՎԵՏԻՔՅԱՆ, Ստեփանոս արքեպիսկոպոս Օրբելյան, «Էջմիածին», 1980, թ., էջ 52:

⁵⁷ Տէս «Ստեփանոս Օրբելյան», ՔՀ, էջ 932:

⁵⁸ Տէս «Հակաճառութիւն ընդդէմ երկաբնակաց», էջ 7–16, 75–91:

⁵⁹ Տէս «Պատմութիւն նահանգին Սիսական արարեալ Ստեփաննոսի Օրբելեան արք եպիսկոպոսի Սիւնեաց», աշխ.՝ Կարապետ վրդ. Շահնազարեանցի, հտ. Բ., Փարիզ, 1859, էջ 203:

սին, ընդգծում է դրանց քրիստոսաբանական եւ փրկագործական խորհրդաբանությունը: Տաղավար տոներինք երեքը նվիրված են Հիսուսի կյանքի այն դրվագներին, որոնք վեր են հանում Նրա փրկագործական առաքելությունը: Սուրբ Ծնունդը եւ Մկրտությունն ազդարարում են Փրկչի առաջին գալուստը եւ ավագանի միջոցով վերստին նորոգություն են խորհրդանշում, որը մեծ եւ առաջին շնորհն է⁶⁰: Սուրբ Հարությունը մահկանացուն եւ ապականացուն անմահություն ու անապականություն է հագնում, ուստի այն մահվան հանդեպ հաղթանակն է խորհրդանշում⁶¹: Պայծառակերպությունը խորհրդանշում է դրախտում նախահոր կորսված պատմունճանը երկրորդ Ադամի կողմից վերականգնելը եւ բնության նորոգումը, որին մահկանացուները հանդերձյալ կյանքում պիտի արժանանան⁶²: Աստվածածնի վերափոխման տոնը փաստում է, որ ինչպես Եւայի ձեռքով մահ եւ գերություն ժառանգեցինք, այնպես եւ նրա դստեր ձեռքով անմահություն, ազատություն եւ դրախտային կյանք կժառանգենք⁶³: Խաչվերացի նավակատիքը տոնում ենք, քանզի անկյալ բնությունը խաչով երկինք է բարձրանում, եւ մեր մահվան պարտքը նրանով է վճարվում⁶⁴:

Հինգ նավակատիքների մասին Ստեփանոս Օրբելյանը նշում է նաեւ Արեւելյան վարդապետների՝ Գրիգոր Է. Անավարզեցի կաթողիկոսին ուղղված թղթում. «...հինգ օր նաւակատիքն մեծ եւ պայծառ խորհրդովք լի են...»⁶⁵:

Ինչ վերաբերում է տոների ժամկետներին, ապա տաղավար տոներից չորսը կիրակի են կատարվում, որը տերունի օր է⁶⁶ (հնարավոր է, որ այդպիսով եւս շեշտվում էր տոների փրկագործական խորհրդաբանությունը): Ինչպես վերը տեսանք, Հարությունն ի սկզբանե Տոնացուցում ներդրվել է շարժական օրով՝ գարնանային գիշերահավասարին հաջորդող լուսնի լրման առաջին կիրակին, ինչպես սահմանվել էր Նիկիայի 325 թ. տիեզերաժողովում: Ավետարաններում Հիսուսի Հարությունը եւս կիրակի է՝ միաշաբթի (Մատթ. ԻԸ. 1–10, Մարկ. ԺԶ. 1–10, Դուկ. ԻԴ. 1–12, Յովհ.

⁶⁰ Տէս «Հակաճառութիւն ընդդէմ երկաբնակաց», էջ 106:

⁶¹ Տէս անդ:

⁶² Տէս անդ, էջ 107–108:

⁶³ Տէս անդ, էջ 106:

⁶⁴ Տէս անդ, էջ 107:

⁶⁵ «Պատմութիւն նահանգին Սիսական արարեալ Ստեփաննոսի Օրբէլեան արք եպիսկոպոսի Սիւնեաց», հտ. Բ., Փարիզ, 1859, էջ 206:

⁶⁶ Տեղին է հիշել, որ Տոնացուցում բոլոր կիրակիները նվիրված են Հիսուսին, եւ կիրակի օրը որեւէ սրբի հիշատակ սահմանված չէ (բացառությամբ Եղիա մարգարեի):

Ի. 1–10): Պայծառակերպությունն ի սկզբանե նշվել է Ջատկին հաջորդող ԺԴ. կիրակի: Ինչ վերաբերում է Աստվածածնի տոնին, ապա Թ. Տասնապետյանը կարծում է, որ կիրակի օրվա ընտրությունը մնացել է Անտիոքի պատրիարքության եկեղեցիներում եղած այն սովորությունից, որոնց համաձայն՝ մարեմական նախնական տոնը կատարվում էր Ծնունդին նախորդող կիրակի: Կարող է լինել նաեւ Կեղծ-Հովհաննեսի պարականոն պատումի ազդեցությունը, ըստ որի՝ Աստվածածնի մահը կիրակի է եղել⁶⁷:

ՄՄ Հ^{մր} 752 ձեռագրում տեղ գտած Տոնացույցում (ընդօրինակված 1351 թ.⁶⁸) շաբաթ օրվա կանոնի տակ նշվում է «Շաբաթ. Շողակաթինն տեսլեան Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին»: Նույնը նաեւ նշված է ԺԵ.— ԺԶ. դարերի Տոնացույցներում (ՄՄ ձեռ. Հ^{մր} 767՝ ԺԵ. դար, Հ^{մր} 7203՝ 1440/1441 թ., Հ^{մր} 9838՝ 1526 թ., Հ^{մր} 4164՝ ԺԶ. դար)⁶⁹: Շաբաթ օրվա նավակատիքի առկայությունը փաստում է, որ Վերափոխման տոնն արդեն ԺԴ. դարում նշվել է կիրակի, այսինքն՝ եղել է շաբթական:

Սուրբ Խաչի տոնն անշարժից փոխվել է շաբթականի՝ սահմանվելով սեպտեմբերի 14-ի մոտակա կիրակի օրը՝ սեպտեմբերի 11-ից մինչեւ 17-ն ընկած շրջանում Ժ. դարի վերջին, իսկ վերջնականապես՝ ԺԱ. դարի վերջին: Խաչվերացը կիրակի օր նշելու կարգն արձանագրվել է նաեւ հետագա դարերի Տոնացույցներում⁷⁰: Եկեղեցու կողմից թե՛ Աստվածամոր, թե՛ Խաչի հանդեպ սնուցված բացառիկ հարգանքն ու սերն ունեցել են միեւնույն դրդապատճառը, քանի որ երկուսն էլ սերտորեն կապվել են Քրիստոսի կյանքին ու Նրա երկու հիմնական տնօրինություններին եւ կարեւորություն են ստացել Նրա հետ ունեցած այս կապից: Աստվածամայրն անբաժանելիորեն կապվել է մարդեղության խորհրդի, իսկ Խաչը՝ փրկագործության հետ⁷¹:

Ուշագրավ է, որ Հիսուսին նվիրված տաղավար տոների հիմքում ավետարանական դրվագն է⁷², իսկ Աստվածամորը եւ Խաչին նվիրված տոների դեպքում այլ է: Վերափոխումը հիմնված է սրբազան Ավանդության վրա,

⁶⁷ Տե՛ս Թ. ՏԱՍՆԱՊԵՏԵԱՆ, Սուրբ Ներսէս Լամբրոնացիի Վերափոխման ներբողի պարականոն աղբիւրներու ուսումնասիրութիւն, էջ 108, ծանոթ.:

⁶⁸ Տե՛ս «Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի», հտ. Գ., կազմ.՝ Օ. Եգանեան, Երեւան, 2007, էջ 612:

⁶⁹ Տե՛ս Ռ. ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 456:

⁷⁰ Տե՛ս անդ, էջ 563, 566:

⁷¹ Տե՛ս ՇՆՈՐՀՔ ԱՐՔ. ԳԱԼՈՒՍԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 338:

⁷² Սուրբ Ծնունդ եւ Աստվածահայտնություն (Մատթ. Ա. 18–25, Դուկ. Բ. 1–20), Սուրբ Հարություն (Մատթ. ԻԸ. 1–10, Մարկ. ԺԶ. 1–13, Դուկ. ԻԴ. 1–35, Հովհ. Ի. 1–18), Պայծառակերպություն (Մատթ. ԺԷ. 1–13, Մարկ. Թ. 1–12, Դուկ. Թ. 28–36):

իսկ *Խաչվերացի տոնն ընդհանրացնում է Խաչափայտի գյուտի հետ կապված՝ Եկեղեցու համար պատմական կարեւոր ավանդույթություններ եւ իրադարձություններ՝ Ա. դարում Հակոբոս Տյառնեղբոր կողմից խաչը բարձրացնելուց եւ փառաբանելուց մինչեւ 628 թ. Խաչի գերեզարձությունը*⁷³։

Ծնունդն անշարժ օրով՝ հունվարի 6-ին նշելու պատճառներից են հետեւյալները։ Առաջին՝ Ա. Օհանջանյանը գրում է, որ դեկտեմբերի 25-ը բացառելը քաղկեդոնականությունը մերժելու միտում ունեն։ Նրա համոզմամբ՝ Տոնապատճառները ոչ միայն տոնածիսական եւ մեկնողական, այլ նախ եւ առաջ հակաերկաբնակ հակաճառական բնույթի ժողովածուներ են։ Դրա վկայությունն այն է, որ Տոնապատճառներն սկսվում են դեկտեմբերի 25-ով՝ Դավթի եւ Հակոբի տոնապատճառային միավորով՝ նպատակ ունենալով ցույց տալ, որ Հայոց Եկեղեցում դեկտեմբերի 25-ին տոնվում է վերջիններիս տոնը եւ ոչ թե Քրիստոսի Ծնունդը, ինչպես երկաբնակ Եկեղեցիներում։ Բացի այդ՝ նշյալ ժողովածուները պարունակում են ընդգծված հակաերկաբնակ քաղվածքներ ու մեջբերումներ Եկեղեցու հեղինակավոր հայրերի երկերից, որոնք խոսում են Սուրբ Ծնունդը հունվարի 6-ին տոնելու ավանդույթի վաղեմության մասին⁷⁴։ Երկրորդ՝ Ծնունդը եկեղեցական Տոնացույցով տարեկիզբ է, հետեւաբար՝ չէր կարող շարժական օր լինել։

Նավակատիք սահմանելով նաեւ Վերափոխման եւ Խաչվերացի տոները՝ Արեւելյան վարդապետներն ամրագրում էին Հայոց Եկեղեցու քրիստոսաբանական դիրքորոշումը, ինչպես նաեւ ամբողջացնում փրկագործական տնօրինությունը, որի հիմքում առաջին երեք տիեզերածողովների որոշումներն էին, իսկ վերջիններս կարեւոր էին, քանի որ գումարվել էին դեռեւս այն ժամանակ, երբ Եկեղեցին Հնդհանրական էր։

Շառլ Ռընոն, ուսումնասիրելով տոնական ժողովածուների ընթերցվածներն ու մեկնությունները, եզրահանգում է. «Մեսի ընթացքում ընթերցված՝ տոների եւ աստվածաշնչյան ծանոթագրությունների նրանց մեկնության նպատակը գլխավորապես փրկագործության խորհրդի վերնույն է»⁷⁵։

Եթե Տոնացույցի ընթերցվածները նպատակաուղղված են փրկագործությանը, ինչպես մատնանշում է Շ. Ռընոն, իսկ հինգ տոները դեպի

⁷³ Տէս Ա. ՂԱԶԱՐԵԱՆ, *Խաչվերաց*, #2, էջ 431–432։

⁷⁴ Տէս Ա. ՕՀԱՆՋԱՆՅԱՆ, *Տոնապատճառ ժողովածու, բնագիր, մաս Ա., Ս. Էջմիածին, 2017, էջ 8*։

⁷⁵ ՇԱՐԼ ՌԵՆՈՒ, *Հայոց ծիսական տարվա զարգացումը VIII–XII դարերում ծիսական մեկնությունների եւ գրքերի հենքի վրա, Փրանս. թարգմ.*՝ Վ. Պողոսյանի, ՊԲՀ, 2008, թ. 3, էջ 101։

փրկագործություն տանող առանցքային իրողություններն են, հետեւաբար՝ պատահական չէ, որ տաղավար տոները կոչվում են նավակատիք: Նավակատիք նշանակում է նորոգում⁷⁶: Միջնադարյան սկզբնաղբյուրներում, ինչպես Սամուել Կամրջաձորեցու, Ստեփանոս Օրբելյանի, Ս. Գրիգոր Տաթևացու երկերում, նավակատիք անվանվում է հենց տոներ: Ստեփանոս Օրբելյանը կարծես ամբողջացնում է հինգ նավակատիքների խորհրդաբանությունը. «...ընդէ՛ր հինգ օր նաւակատիս կատարեմք ի տարոջն: Նախ այս՝ զի հինգ զգայութեամբ նորոգեցաք եւ ապա զչորսն կատարեմք: Զի զչորս կատարելագոյն շնորհն եւ զնորոգութիւն աստ ընկալաք, եւ զմինն ի հանդերձեալն եմք ընդունելոց»⁷⁷: Նույն միտքն է արտահայտում նաեւ Ս. Գրիգոր Տաթևացին. «Իսկ նաւակատիս՝ տօն ուրախութեան կամ նորոգումն քարգմանի... Եւ զի հինգ են զգայարանք մեր, որով մեղանշեմք. հինգ օր է նաւակատեաց ի բոլոր տարին, ի փառքին հնգից զգայութեանց»⁷⁸: Այսինքն՝ տաղավար տոները նավակատիք են կոչվել, քանի որ դրանք նորոգում են մեղքից՝ առաջնորդելով դեպի փրկագործություն:

Այն, որ Մաղաքիա արք. Օրմանյանը գրում է հինգ տաղավարներին Խոստովանության եւ Հաղորդության խորհուրդներին մասնակցելու սովորույթի մասին⁷⁹, իսկ ԺԹ. դ. ազգագրական աղբյուրները փաստում են այդ տոներին մատաղ անելու երեւույթը⁸⁰, վկայում են, որ այս տոներին՝ քրիստոնեական գաղափարախոսության տեսանկյունից կարեւոր լինելը մշտապես քարոզվել եւ դրսևորվել է նաեւ ժողովրդի ծիսական կյանքում:

Ուշագրավ է եւ այն, որ տաղավար տոները տարեկան կտրվածքով դասավորված չեն ըստ դեպքերի հաջորդականության: Այս հարցն ունի ինչպես աստվածաբանական, այնպես եւ մշակութաբանական հենք: Աստվածաբանական տեսանկյունից այն եւս մեկ անգամ հիմնավորում է, որ հինգ նավակատիքներն ամբողջացնում են փրկագործական խորհուրդը, քանի որ առաջնայնությունը տրվել է դեպքերի հաջորդականությանը փրկագործության շարակարգում: Առաջինը կարգվել են Հիսուսին

⁷⁶ Տէն «Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի», կազմ.՝ Գ. Աւետիքեան եւ ուրիշներ, հտ. Բ., Վենետիկ, 1837, էջ 407:

⁷⁷ «Հակաճառութիւն ընդդէմ երկաբնակաց», էջ 105–106:

⁷⁸ Գրիգոր ՏԱԹԵՎԱՅԻ, Զմեռան հատոր, Երուսաղէմ, 1998, էջ 603. հմմտ. Գրիգոր ՏԱԹԵՎԱՅԻ, Գիրք հարցմանց, Երուսաղէմ, 1993, էջ 509–510:

⁷⁹ Տէն ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐՔ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Հայոց եկեղեցին, Երեւան, 1993, էջ 204:

⁸⁰ Տէն Ա. ԱԼՊԵՍԱՃԵԱՆ, Պատմութիւն Մալաթիոյ հայոց, Պէյրութ, 1961, էջ 1145:

նվիրված տոները: Ծնունդը՝ որպես Փրկչի ծնունդ եւ գալիք տնօրինութեան մեկնարկ, Հարությունը՝ որպես մահւման հանդեպ հաղթանակ եւ մարդու փրկագնում, Պայծառակերպությունը՝ որպես Հիսուսի երկրորդ գալստյան ակնկալիք եւ տնօրինութեան ավարտ: Աստվածածնին եւ խաչին նվիրված տոները՝ որպես քրիստոնեութեան մեծագույն սրբի եւ փրկագործութեան խորհրդանշի խաչի մեծարում, սահմանվել են Հիսուսին նվիրված տոներից հետո⁸¹:

Այսպիսով՝ հինգ տոները, որոնք Հայոց Եկեղեցում ընդունված են որպես տաղավար կամ գլխավոր տոներ, խորհրդաբանորեն ամբողջացնում են Հայոց Եկեղեցու փրկագործական աստվածաբանութեանը:

Ամփոփում

Դարեր շարունակ հայ-բյուզանդական եւ հայ-հռոմեական եկեղեցական միութեանների ուղղութեամբ ծավալվող քննարկումների ժամանակ Հայոց Եկեղեցուն առաջարկվում էին դավանաբանական եւ ծիսական փոփոխութեաններ կատարել: Տոների ամսաթիւերի փոփոխման առնչութեամբ Բյուզանդիայի եւ Հռոմի Եկեղեցիների պահանջներն առաջին հայացքից թվում էին ծիսական բնույթի: Սակայն պարտադրելով սեփական ծեսը՝ Բյուզանդիայի եւ Հռոմի Եկեղեցիները նպատակ ունեին լուծել երկու հիմնական խնդիր՝ օտար ծեսի տարածում հայ ժողովրդի շրջանում, իսկ դավանաբանական տիրույթում իրենց սկզբունքների աստիճանական ներմուծում, քանի որ ծեսը, որ սերտորեն շաղկապված է դավանանքին, դրա գործնական արտացոլումն է:

Տոները, լինելով դավանաբանութեան եւ ծեսի ընդհանրացում, կարելի էր դնել ունեին (եւ ունեն) դրանց պահպանման գործում: Այս առումով Սուրբ Ծնունդը, Հարությունը, Պայծառակերպությունը, Վերափոխումը եւ խաչվերացը հաստատելով որպէս նավակատիքներ՝ Հայոց Եկեղեցին ամրագրում էր իր քրիստոսաբանական եւ փրկաբանական վարդապետութեանները: ԺԱ.—ԺԲ. դդ. Սուրբ Ծնունդը, Հարությունը եւ Պայծառա-

⁸¹ Պայծառակերպութեանը Հարությունից առաջ չնշելը մեկնիչները բացատրում են՝ հիմնվելով Հիսուսի պատգամի վրա. «Մի՛ ումե՛ք ասիցե՛ք զաեսիդ, մինչեւ Որդի մարդոյ ի մեռելոց յարիցե՛ք» (Մատթ. Ժէ. 9). տես «Մեկնութիւն Սրբոյ Աւետարանին, որ ըստ Մատթէոսի, արարեալ ի սրբոյն Ներսիսէ Շնորհալոյ մինչ ի համարն 17 հինգերորդ գլխոյն. եւ անտի աւարտեալ յերանելոյն Յօաննու երգնկացւոյ՝ որ կոչի Յործորեցի», Կ. Պօլիս, 1825, էջ 367—368. ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՆԱՅԻ, Ամառան հատոր, էջ 486:

կերպությունն անվանվում են նավակատիքներ՝ նորոգման եւ փրկության տոներ. ԺԴ. դարասկզբին նավակատիքներին ավելանում են նաեւ Վերափոխման եւ Խաչվերացի տոները:

РЕЗЮМЕ

Рождество Христово, Воскресение Христово, Успение Пресвятой Богородицы и Распятие были включены в первый письменный церковный календарь в начале V века. Праздник Преображения Господня в Календаре появился не позже, чем в VII веке. Однако, праздники были определены как главные гораздо позже. В XI—XII вв. отцы Армянской Церкви объявили Рождество, Воскресение и Преображение Господня главными праздниками или Навакатиком — праздником обновления и спасения. А в начале XIV века добавились еще и праздники Успения Пресвятой Богородицы и Воздвижения Креста Господня. Главная цель установления великих праздников — избежать влияний Халкидонских ритуалов и догматики. Эти праздники символизируют Христологию позицию Армянской Церкви и ее учение о Спасении. В связи с этим Армянская Церковь установила их главными праздниками.

SUMMARY

The feasts of Holy Nativity and Epiphany of Christ, the Resurrection of Christ, the Assumption of the Mother of God and the Crucifixion of Jesus were included in the first liturgical calendar of the Armenian Apostolic Church at the beginning of the 5th century. The feast of Vardavar or Transfiguration was included in the calendar no later than at the beginning of the 7th century. However, they were identified as great feasts much later. In the 11th—12th centuries, the Armenian Church Fathers declared the Nativity and Epiphany, the Resurrection of Christ and Transfiguration as great feasts or Navakatik — feast of renewal and salvation. At the beginning of the 14th century, the feasts of the Assumption of the Mother of God and the Exaltation of the Holy Cross were also added to the great feasts. The main purpose of establishing the great feasts is to protect the Armenian Church from Chalcedonian rituals and dogmas, because these feasts symbolize the Christological position and the doctrine of salvation of the Armenian Church. For this reason, the Armenian Church set them up as great feasts.